

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 5.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

A *Guberniálni sbírka* (1819) és a magyar népdalgyűjtés kezdeteinek lehetséges mintái

Leopold Schmidt/Schmidt Lipót (1912–1981) udvari tanácsos emlékére

Szélteben köztudott, hogy a csakugyan annak tekinthető magyar folklorisztikai (leginkább népköltészeti) érdeklődés a XIX. század elejétől indul meg, és a század közepére válik a társadalom által szélteben (el)ismert jelenséggé. A kutatástörténeti áttekintésekben rendre megemlítik a Révai Miklós, Rát Mátyás, majd Kultsár István nevéhez fűződő „népdal-gyűjtési és -közlési felhívásokat”,¹ majd a Kölcsey Ferenc, Edvi Illés Pál és Erdélyi János és mások által nemzeti művelődési programmá tett (mai szóval) magyar népköltészet-értelmezést. Ezt a több mint félévszázados fejlődési ívet már Gyulai Pál így fogta és tárta fel, majd Sebestyén Gyula és Solymossy Sándor némi adatokban bővítette. A mindmáig ható kanonizálás Horváth János irodalomtörténeti tárgyú könyve (*A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfigig*, 1927) lett, amely Ortutay Gyula és tanítványai átvételében a közelmúltig (!) a magyar folkloristák és néprajzkutatók közvéleményévé vált.² A kiindulópont azonos: a Magyar Hírmondó 1782. Bóldog-Afzfzony havának [január]16dik napján megjelent „5dik levelén” (33–35) *1. Tudománybéli dolgok* címmel a szerkesztő a következőket írja:

- * A szerző az ELTE BTK Néprajz Tanszékének nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanára.
- 1 Noha sokszor említik ezeket, teljes szövegeiket összegyűjtve mégsem publikálták. Lásd: UJVÁRY Zoltán, *A magyar folklórkutatás kezdetei: Gyűjtési felhívások*, Debrecen, 2005. Itt jegyzem meg, hogy az említett és idézett személyek nevének helyesírása igazán változatos. Magam egyszerű és kompromisszumos megoldást követtem – a helyesírási különbségek ellenére a személyek egyszerűen azonosíthatók. Ez a megjegyzés vonatkozik német, osztrák és morva népdalkutatókra is.
- 2 Minthogy köztudott véleményekre hivatkozom, és sok-sok publikációt említhetnék, ezeket itt egyenként nem sorolom fel – csupán dolgozatom újszerűnek tekinthető részeit próbálom dokumentálni. Hivatkozásaim gyakran a legutóbbi publikációkat említik, amelyekben megtalálható a régebbi szakirodalom. E korszak néprajzi tudománytörténetéhez általában lásd (a legutóbbi változatban): KÓSA László, *A magyar néprajz tudománytörténete*, Bp., Osiris, 2001, 40–41. Ortutay felfogását és adatait – éppen a népdal(szövegek) középpontba állításával – lásd legutóbbi és legteljesebb formájában: ORTUTAY Gyula, KATONA Imre, *Magyar népdalok*, Bp., Szépirodalmi, 1975. *Bevezető* = *uo.*, I, 7–69, témánkhoz: 5–17. A 647–650. lapokon olvasható „útmutató a szakirodalomhoz” bibliográfiát nem Ortutay Gyula állította össze (de akceptálta).

Tudva vagyon, minémű nagy fzorgalmatosfággal gyűjtögetik az Anglusok és a Francziák nem tsak az önnön magok eleiknek régi verseiket s énekjeiket; hanem a távoly lakozó népekéit is. Az Olafzoknak hasonló igyekezetek nem kevésbé esmérates. Hát a Németeket avagy fzükfég-é elő hoznom? [...] Ki nem tudja, mint kapnak ők a köz népnek fzájában forogni fzokott régi verfekenn, mellyeknek *Volkslieder* a nevezetek?³

Ez a megszövegezés angol és francia mintára, a távoli népek dalainak megjelenítésére hivatkozik. Rát Mátyás, a szerkesztő, említi az olaszokat (feltételezem, az olaszok énekelte mindenféle népdalokra gondolva), ám nyilvánvalóan a német minta a fontos, és ezt részletezi is: kiváltképpen a Herder nevéhez fűződő népdalfelfogást. A közvetlen eszmehatás iránya annál nyilvánvalóbb, mivel az evangélikus Rát Mátyás 1773 és 1777 között éppen a göttingai egyetemen tanult (többek között – bármily meglepő! – újságírást is). A lutheránus Herder pedig többéves előkészület után éppen ekkoriban, 1778-ban és 1779-ben adta ki a *Volkslieder* két kötetét. (Ennek későbbi és világméretében más jellegű, 1807-es kiadása a nevezetes *Stimmen der Völker in Liedern*.)

Az 1782-es magyar szövegben a magyar *népdal* megnevezés még csak körülírásban szerepel, csak évtizedekkel később vált teljesen automatikussá a máig egyértelmű magyar megnevezésként. Ugyanakkor a *versek* és az *énekek* megkülönböztetése akár a dallam nélküli szövegek és a dallamok különbségét is sejteti.

Sokat írtak ugyan a magyar népzene kutatás történetéről, ám ennek kezdetit és inspirációit igazán röviden és nem kutatási problémaként mutatták be. Rajeczky Benjamin ilyen jellegű munkásságát – amelyet jórészt még népzene-kutatóink sem használtak – Tari Lujza áttekintése mutatja be.⁴

Először Vargyas Lajos egy kifejezetten kutatástörténeti tanulmány sorozat, *A magyar népkutatás kézikönyve* számára készített dolgozatában – Kodály nyomán – csak az 1830-as évektől (Mindszenty Dániel és Udvardy János munkáitól, az Akadémia körében összegeződő dalgyűjteményektől) kezdve sorolja fel az ide vonható adatokat,⁵ és egyáltalán fel sem veti a kérdést: milyen (esetleg külföldi) minták nyomán fejlődött ki ez a tevékenység? Negyven évvel később Paksa Katalin népzenei antológiája bevezetésében⁶ ugyanezt a hallgatást képviseli. Leg-

3 Hasonmás kiadása: *Magyar Hírmondó: Az első magyar nyelvű újság*, s. a. r., bev., jegyz. KÓKAY György, Bp., Gondolat, 1981, 363–364.

4 TARI Lujza, *Magyar vonatkozású darabok a Sonnleithner-gyűjtemény morva anyagában: Melléklet Voigt Vilmos tanulmányához* – lásd kötetünkben a következő tanulmányt.

5 VARGYAS Lajos, *A magyar népzene kutatás*, Bp., Kelet-Európai Tudományos Intézet, 1949 (A magyar népkutatás kézikönyve, 2, 25).

6 PAKSA Katalin, *Magyar népzene kutatás a 19. században*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1988 (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 9); Uő, *Magyar népzene történet*, Bp., Balassi, 1999, 11–114.

újabb kézikönyveink (például a *Magyar néprajz nyolc kötetben*) sem tárgyalják e kérdést. Pontosabban a magyar néprajzi akadémiai kézikönyv már az egész vállalkozás lezárásaként, legutóbb megjelent I.1. kötetében vannak kutatás-történeti szemlék. Itt *A magyar folklórszttika tudománytörténete* részben az 1782 és 1848 közti időszakasz éppen a fenti korszakhatárra utal. E részfejezetet szöveg-folklórlista készítette.⁷ Adatgazdagon vette figyelembe az utóbbi évtizedek publikációit, főként magyar irodalomtörténészekét, ám a terjedelmi korlátok miatt nem eléggé didaktikusan tér ki a népköltészeti kutatás külföldi párhuzamaira, esetleges mintáira.

Csak mintegy zárójelben említem, hogy a magyar néptánc kutatás is igen fontosnak tekintette a történeti adatok számbavételét: legkivált Pesovár Ernő műveiben. Ha kézbe vesszük a legutóbbi antológiát,⁸ rögtön a *Bevezető* első lapján azt olvassuk, hogy hazánkban a *verbunk* fénykora 1790 és 1830 között, a *csárdásé* pedig 1830 és 1880 között volt. Azaz: legalábbis az első a magyar népdal és népzene „felfedezésekor” is figyelembe veendő. Ám maga az antológia csak Czuczor Gergely 1843-as, *A magyar táncról* szóló tanulmányával kezdődik. Vagyis egyszer érdemes volna áttekinteni újból a magyar táncok iránti egykorú érdeklődés kéziratoss jövedékének nemzetközi összefüggéseit is: mind a gyűjtéseket, mind a kéziratoss gyűjteményeket, mind a nyomtatásban megjelent műveket illetően.⁹ Ugyanis jól érthető, hogy már egy népdalszöveg közlése sem egyszerű, és még összetettebb a feladat, ha a dallamokat is le kell kottázni. Főként egy hangszeres zenei kottás kézirat elolvasása, értelmezése, közreadása nemcsak két évszázaddal ezelőtt, hanem mindmáig ritka szakmai felkészültséget igényel.

Mínthogy az utóbbi évtizedekben több ízben is foglalkoztak a XIX. század első felére datálható magyar népköltési szövegekkel, legyen szabad most csak röviden összegezni felismeréseimet. Meg kell említenem, hogy kiváló irodalomtörténészeink (és mára tanítványaik legalább egy további generációja) igazán alapos és újszerű módon foglalkozott népköltészetünk – legkivált népdalaink – poétikai, esztétikai, ideológiai jellemzésével. E precíz és fontos dolgozatokra most mégsem utalok, mivel az alább említendő népdalgyűjtési távlatokkal és

7 GULYÁS Judit, *A magyar folklórszttika előzményei = Táj, nép, történelem*, főszerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila, Bp., Akadémiai, 2011 (*Magyar néprajz nyolc kötetben*, 1), 127–142.

8 *Magyar táncfolklórszttikai szöveggyűjtemény I*, szerk. KARÁCSONY Zoltán, Bp., Gondolat-Európai Folklór Intézet, 2004.

9 Pesovár Ernő művelődéstörténeti szempontból kiemelkedő „hivatkozás-gyűjtése” gondosan utal arra, milyen táncokra is vonatkozathatók a régi, olykor igazán rövid és általánosságban mozgó szövegek. Mivel azonban nemcsak tánc-kéziratokkal foglalkozott, ezek textológiai kérdéseit nem tárgyalta külön. Domokos Pál Péter, Bónis Ferenc és mások közléseiről csak néhány ilyen textológiai megjegyzése van, és a kéziratok mintáival a közlők külön nem is foglalkoztak.

közvetlen szakkérdésekkel ők eddig nem foglalkoztak. És ezek a jelenségek nem is elsősorban költészettörténeti jellegűek.

Zenetörténet-írásunkban a XIX. század második felétől kezdve Szabolcsi Bencéig az ilyen „társasági zenének” méltó figyelmet szenteltek. Azóta sok új adat került elő, amelyek értelmezésének összegezése azonban eddig nem történt meg. Ezért külön nem térek ki erre a témakörre sem.

Természetesen minden jelentős irodalmi vagy tudományos irány elválaszthatatlan a kor ideológiai és társadalmi helyzetétől. A pesti 1848. március 15. nem jöhetett volna úgy létre, ha nem foglalkozott volna a magyar társadalom ekkorra már a népköltéssel is mint a saját nemzeti hagyomány közismert jelenségével. E közvetlen politikai kapcsolatra nyilvánvalóan rámutat Erdélyi János, aki tudatosan választja a *Népdalok és mondák* harmadik kötetének datálására a „március 1848. 15-e” szignót. Nemcsak Czuczor Gergely és Petőfi, hanem Arany János is népdalokat írt a magyar honvédek buzdítására.

Ugyanakkor különös módon is összefügghet a néphagyomány-gyűjtés és a politika. Az osztrák történész Josef Freiherr von Hormayr (1781–1848) 1813-ban a bécsi udvar nyolc hónapra bebörtönzi (!), Mailáth János a bécsi titkosrendőrségnek ír jelentéseket, elszegényedése és öngyilkossága sem könnyen megmagyarázható – a Burg urai arra voltak kíváncsiak, vajon nem egy bajor orientáció, vagy éppen tiroli szeparatizmus áll-e a népmondák és nemzeti hagyományok iránti érdeklődés álarca mögött?

E nagy társadalmi áramlatok mellett az egyes kisebb témáknak is van társadalmi és nemzetközi érvényessége. A magyar népdal (mind szövegének, mind dallamának) felfedezése is nemzetközi távlatban következett be. És ez nem egyszerű jelenség. 1782 és 1831 (sőt a későbbi évekből) több olyan magyar gyűjtési felhívást ismerünk, amelyek követik ugyan egymást, mégis eltérnek. Ezekben több ízben hivatkoznak angol, francia, német, olasz népdalgyűjteményekre: de csak általában, egyetlen konkrét mű vagy szerző megemlítése nélkül. Ám még ez is jelzi, ezekben az évtizedekben „a levegőben volt” e téma. Persze társadalmi különbségeket mindig érdemes észrevenni. Herder és a francia forradalom, majd a bécsi kongresszus és a „Szent Szövetség”, a preromantika, majd a romantika kora más és más ideológiai háttérben foglalkozik a népdallal. És hogy a kezdeti érdeklődés milyen lassan válik hatékonyvá, és hogyan járult hozzá a társadalmi reformok igénylésének egy részéhez, és hogyan is szűnik meg végül is a metternichi reakció – Jókai olyan találóan nevezi e kort regénycímében: *Eppur si muove*.¹⁰ Sajnos, e kérdést nálunk eddig külön nem vizsgálták. Szerencsére az utóbbi időkben számos olyan alapos tanulmány jelent meg (legkivált éppen a *Doromb* köteteiben), amelyekben Pálóczi Horváth Ádám, Romy Károly

10 Feltűnő, hogy Jókai regényének egyik főhőse a Kisfaludy Károlyról mintázott író, ám a regényíró nem mutatja be kapcsolatát a „Hormayr-kör” törekvéseivel.

György, Toldy Ferenc, Kulcsár István és mások népdalok iránti érdeklődésének akár nemzetközi távlatairól is szó esik. Minthogy az utóbbi években zenefolkloristák és szövegfilológusok (mint pl. Küllös Imola, Tari Lujza, Csörsz Rumen István) több ilyen XIX. század eleji dalkézirattal foglalkoztak, azt már jól érzékeljük, milyen dallamvilágot is tükröznek az e korból ránk maradt kéziratos dal- és dallamgyűjtemények.

Érdeemes azt is megfigyelni, hogy a kéziratok külleme is nyilvánvalóan a nemzetközi zenei gyűjtemények mintáit követi. Noha Lissznyay Julianna 1800–1808 közé datálható, 92 darabot tartalmazó kéziratában (amely két kéziratforrásból került egybe) csak egy-egy szám megnevezése „verbunk”, ám több olyan dallam fordul elő, amelyeket akkoriban szélesebb körben is ismertek Magyarországon. Az 1808-as kézirat francia ajánlása („Hongroise Nouveaux Composées & Dediées A Mademoiselle Juliane par Mr Antonin Czermak”) is erre, az „európai” zenei kották ajándékozásának hagyományára utal.¹¹ Két, 1825 előtti (és nemrég mintaszerű pontossággal kiadott) magyarországi kottagyűjteményből készített válogatás¹² ugyanezt a képet tükrözi. A *Külömbb féle Magyar Notákat Clavira alkalmaztatta L. F.* (amelyhez alcímként egykor azt is odaírták: *Költött Külömbbféle Autoroktul*) 1818–1820 közötti évszámokat tüntet fel. A másik gyűjteményben nincs ilyen évszámadat, a tulajdonos a különféle módon írott nevű Csányi Mária volt. A vélhető kéziratmintákra nézve tanulságos néhány címezés: *Poloneso [...] Menuetto für das forte piano pour Mlle M. de Csany – Deutsche für das fortepiano pour Mlle de Csany – Magyar für das fortepiano v(on) Csermak, pour Mlle de Csany – Friss Magyar für das fortepiano, pour Mlle de Czany – Variations für das fortepiano pour Mlle de Csany.* Magukon a kéziratlapokon azonban az egyszerűbb és magyar megnevezés is olvasható: „Mári, Csányi Mári”. A közzétévő 39 „magyar dallamot” publikált, és ezek után a *Polonaise, Krakoviánka, Mazur, Ecouse, Landlerisch, Deutsch, Frijs Német Nota, Landler, Galoppe, Fiacker Galopp* megjegyzéssel olvasható 21 további számot. Igen jellemzőnek tartjuk, hogy egy tudatosan „nemzetközi” repertoár került lejegyzésre, nyilván előadásra és szórakoztatásra is. A „magyar” dallamok csak egy csoportját adják a kottáknak, és érthető módon a „környékről” is vannak példák, azaz a magyar és német dalok mellett megjelennek például a lengyel dallamok. Egyébként kutatóink főként a „népies” műveket keresték, és csak alkalomadtán említik meg, hogy másféle zene is megtalálható e lapokon, sőt például operaáriákat is beírtak a gyűjteménybe, vagy ismertnek tekinthető zeneszerzők (nálunk legtöbbször Csermák Antal) műveit is lemásolták. Maguk

11 TARI Lujza, *Lissznyay Julianna hangszeres gyűjteménye*, Bp., MTA Zenetudományi Intézete, 1990 (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténehez, 12), 9.

12 TARI Lujza, *Külömbféle magyar nóták a 19. század elejéről – Allerlei ungarische Melodien vom Beginn des 19. Jahrhunderts*, Bp., Balassi, 1998, a proveniencia-adatok: 8–9.

a gyűjtemények „külömbféle”, illetve „allerley” megjelöléssel arra utalnak, hogy mindenféle alkalomhoz kapcsolható zeneantológiát képviselnek, amely visszatükrözi a kéziratírók és -használók zenei műveltségének irányát és határait. Nem a dalok eredete, hanem felhasználhatósága volt a gyűjtemény megalkotásának célja. A kották szinte nem is fordítanak figyelmet az ezekhez kapcsolható szövegekre, noha vannak feltüntetett szövegpéldáink is.

A közzetevő találó zenetörténeti megjegyzései szerint a kották billentyűs hangszerre írók át a kor ismert és divatos tánczenéjét. Ez lehetővé teszi, hogy önmagában, koncertszerűen vagy táncmulatságok keretében is felhangozzanak. A bemásolt „magyar” repertoár idővel egyre gazdagabb lesz. És azt sem felejthetjük el, hogy a XIX. század középső harmada éppenséggel a fortepiano és klavír világszerte elterjedésének, a zongoravirtuózok (a többi szólózenészekhez képest) egyre inkább rivaldafénybe kerülésének ideje volt.

Tari Lujza rendkívül pontosan írja le e dalkultúra különbségét a korábbi „népdalkereső” felhívások anyagától. A kötetben közzétett zene a XIX. század elején keletkezett hangszeres gyűjteményeket képviseli, amely előzményei a korábbi időkből (akár a múlt századokból) maradtak fenn, és „számos vonásban különböznek azoktól a gyűjteményektől, amelyek a különböző népdalgyűjtési felhívásokra készültek”.¹³ Azt is tudjuk, hogy az 1830-as évektől kezdődően nemcsak Magyarországon, hanem még Bécsben is uralkodóvá válik a verbunk. A kottás zeneanyag pedig nyilván felülről terjed: Bécs közvetítésével. Azok a vélemények, miszerint a kismemesi vagy értelmiségi otthonokban honosodtak meg – alighanem megfelelnek az igazságnak.

Ami a Magyarországon a XIX. század első felében a népdalok felé forduló figyelmet illeti, ennek legalább két fázisát különböztethetjük meg. A hosszú ideig nálunk sikertelen maradó „herderi” *Volkslieder*-gyűjtés főként a szövegekre támaszkodott. Igazában nem is tudjuk, miért voltak az ilyen elszigetelt törekvések sokáig hatástalanok. Ehhez képest egy második korszak jelentkezik az 1820-as és 1830-as évektől. Ennek van nemzetközi távlata, amit elsősorban John Bowring, Rummy Károly György, Döbrentei Gábor és Toldy Ferenc népdalközlései testesítettek meg. E korban még használatban vannak a kézíratos dallamgyűjtemények, amelyeket már a népdalokkal is kiegészít, kiterjeszt Mátray Gábor, majd Bartalus István munkássága. Sajnos az ő tevékenységük külföldi mintáit sem tárta fel eddig a kutatás.

A magyar kottás kéziratok nemzetközi távlatait is Tari Lujza foglalta össze a *Wiora-Festschriften*-ben, érthető módon német népzenei áttekintésekre hivatkozva.¹⁴ Közli a magyar kéziratokban „német” minősítéssel ellátott dallamokat,

13 Uo., 9.

14 Lujza TARI, *Beiträge zur Entstehung des Volksliedbegriffes und zum deutschen Material ungarischer Notenhandschriften vom Anfang des 19. Jahrhunderts = Festschrift Walter*

azonban nem érinti azt a kérdést: ismerhettek-e a magyar gyűjtemények tulajdonosai hasonló osztrák vagy német gyűjteményeket?

Legújabbán Mátray (Rothkrepf) Gábor (1797–1875) munkásságának áttekintésében részletezte az 1820-as évek legvégének magyar népzene-felfogását.¹⁵ Mátray munkássága igazán tanulságos. Magyarországi német származású, vidéki ember volt, apja pedig kántortanító. Nevelősködött, majd jogot végzett, ügyvéd lett – de igazában „kultúrmunkás”. Rendkívül sokrétű tevékenységet folytatott régészeti ásatástól könyvtárosságig. A pesti hangászegylet megteremtője. A magyar sajtótörténet is őrzi emlékét, az általa alapított „családi”, magazinszerű újságok, a Regelő és a Honművész szerkesztője (1833–1841), amelyben a zenei hírek is rendszeresek. Adatokból¹⁶ tudjuk, hogy már az 1820-as évek végén, az alig húszéves Mátray figyelemmel kísérte a magyar tánc és magyar zene megjelenését. 1828–1829-ben saját „gyűjtéséből” egy 44 darabot tartalmazó kottás kéziratot állít össze, amelynek meglétéről régóta tudunk, de csak most van viszonylag teljes képünk a dalanyagról. Egyetlen szóval: dal-felfogása olyan, mint a már korábban áttekintett gyűjteményeké. Azonban a legfontosabb különbség abban áll, hogy jól ismerjük a zenész különböző rétegekből összeálló műveltségét, hazai és külföldi kapcsolatait. Mint ismeretes, gyűjteményét később is használta népzenei publikációiban. Béccsel (főként később) jó kapcsolatban állt, kottás kiadványai ott jelentek meg. Már csak emiatt is látnia kellett a korabeli osztrák „népdal”-publikációkat, és biztosan látott sok, kottás és képes ponyvanyomtatványt is. Egy másik ilyen, adandó alkalommal példaként szolgálható kiadvány, az osztrák népdalok egyik első kiadása – Franz TSCHISCHKA (Ziska), Julius Max SCHOTTKY, *Österreichische Volkslieder mit ihren Singweisen, Gesammelt und herausgegeben durch F. Tschischka und J. M. Schottky*, 1819 – pedig éppen Pesten lett kinyomtatva. (Ugyanitt jelent meg második kiadása is, 1843-ban.) A máig nagyra becsült és gazdag anyagot pontosan közreadó mű, noha nem közvetlenül, mégis egy nagyszabású tervhez kapcsolódott, amelyről még lesz szó.

Az eddigi kutatás azonban mégsem foglalkozott a vélhető ilyen „mintákkal”. Legfeljebb azt ismételhetjük, a kor bécsi zenei élete „fentről lentig” mintája volt a magyarországi zenei életnek. E korban egy különös és nagyvonalú munkálat éppen az ausztriai népdalokra (is) vonatkozott.

Wiora zum 90. Geburtstag (30. Dezember 1996), hrsg. Christoph-Hellmut MAHLING, Ruth SEIBERRTS, Tutzing, Hans Schneider, 1997, 492–536.

15 TARI Lujza, *Mátray Gábor, a népzene-kutató*, *Zenatudományi Dolgozatok 2013–2014* (2016), 385–437.

16 Az utóbbi időben életműve jobban áttekinthető, mivel 1984-ben megjelent egy válogatás zenetörténeti írásaiból: *A muzsikának közönséges története* (Bp., Magvető). Ebben újraközölték Várnai Péter úttörő tanulmányát is: *Egy magyar muzsikuskor a reformkorban*, amely már egyértelműen bemutatta Mátray dalgyűjtéseit is.

1803-ban jelent meg hivatalos kiadványként a stájerországi Neuberg „statisztikai leírása” („topographisch-statistische Skizze”), amelyben gazdag népdalanyagot is közzétettek. A sorozat második kötete: *Sammler für Geschichte und Statistik von Tirol* (Innsbruck, 1807), amelynek szerkesztője éppen Joseph Hormayr báró volt.¹⁷ A további ilyen és hasonló kutatások és közlések koordinálására egy állami kérdőívet állítottak össze: *Fragentwürfen an sämtliche steyermärkische Werbbezirke zum Behufe einer physikalischen Statistik dieses Landes [...]*, amelyben egy külön rész volt a következő leírást követendő: *Beschreibung vorzüglicher Lieblingsunterhaltungen und Vergnügungen, ländlicher Spiele und dergleichen des Volkes, mit Mitteilungen der gewöhnlichsten oder jedem Orte eigenen Volksgesänge, Nationalmelodien, womöglich mit beigefügter Musik, die Tänze u.a.m. Angabe der üblichsten musikalischen Instrumente*. Ez a kérdőív közismert az osztrák és német népzene-történetben, eredeti kezdeményezője János tirolai főherceg (1782–1859), célja pedig nemcsak folklórisztikai–néprajzi, hanem országismereti tájékoztatás volt. Ezt a célkitűzést követte J. F. Knaffl *Versuch einer Statistik vom kameralischen Bezirk Fohnsdorf im Judenburger Kreise* (1813) című könyvében, amelyben a dalokat a népzeneszek előadásmódját igen pontosan rögzítő partitúrában adta közre. Ezekben az években számos helyen készültek népzenei feljegyzések, olyannyira, hogy ezeket koordinálni is kellett. Ezt a feladatot vállalta 1809-ben Joseph von Sonnleithner (1766–1835), a „Gesellschaft der Musikfreunde in Wien” első titkára. A bécsi zenebarátok társaságának elnöke, Joachim Egon von Fürstenberg tartománygróf (1749–1828), 1819-ben egy új, pontosabban a nép zenei kultúrájára tekintő kérdőívet készíttetett, és ezt eljuttatta az Osztrák Birodalom körzeti vezetőinek Tirol, Illíria, Karintia és Krajna, Dalmácia, Stájerország, Felső-Ausztria, Alsó-Ausztria, Csehország, Morvaország és Szilézia tartományokba.¹⁸ Vagyis csak az osztrák örökös tartományokba, de például Magyarországra nem.

Az adatgyűjtésben öt szempontot kellett figyelembe venni:¹⁹

1. Profane Volksgesänge bloß für die Singstimme gesetzt. – 2. Die dazu gehörigen Texte so vollständig als möglich vorzüglich die ältere mit der Bemerkung, in

17 Munkásságával mind magyar irodalomtörténészek, mind folklórkutatók többször foglalkoztak, mivel hatása a magyar történelem és magyar mondák német nyelven népszerűsítésében alapvető fontosságú volt.

18 Leopold Schmidt, Wolfgang Suppan és mások korábbi áttekintéseit tömören összegezte: Walter DEUTSCH, Gerlinde HAID, Herbert ZEMAN, *Das Volkslied in Österreich: Ein Gattungsgeschichtliches Handbuch*, Wien, Holzhausen, 1993, 8–10. Közöttük Suppan kiváló módon dolgozott fel dallammal ellátott kéziratok gyűjteményeket – ezek azonban leginkább az egyházi népének kategóriájába sorolhatók.

19 Lásd modern közlésüket: G. JAROSCH, *Die frühesten Volksliedersammlungen des Kuhländchens*, *Jahrbuch für Volksliedforschung*, 6(1939), 193–205.

welcher Gegend sie meist gesungen werden. – 3. Die Melodien der Nationaltänze, vorzüglich solcher die bey besonderen Festlichkeiten, Hochzeiten, Leichenfeyer aufgeführt werden. 4. Die Kirchenlieder, welche sich seit vielen Jahren erhalten haben. – 5. Die namentliche Kenntniß der vorzüglichen Beförderer, um mit ihnen in unmittelbare Korrespondenz treten zu können.

A ránk maradt iratokból tudjuk, hogy helyenként más, további utasításokat vagy gyűjtési tanácsokat is írásba fektettek.

Egyébként a „népdalbizottság” körülbelül 1840-ig működött. Az ez idő alatt összegyűjtött, gazdag és rendkívül bonyolult szövegfilológiájú szövegekből csak jóval később készült el nyomtatott katalógus.²⁰

Elképzelhetetlen, hogy Magyarországon senki sem tudott volna e negyven éven át a szomszédban folyó, hivatalosan szervezett gyűjtésről – amely azonban nyomtatott formában csakúgy nem jelent meg, mint (1846-ig) a korabeli magyar népdalgyűjtések összesítése.

Ján Kollár nagyszabású kiadványa²¹ jelzi, hogy ő biztosan tudott az 1819-es gyűjtő tevékenységről, noha magukat a dalszövegeket nem láthatta.

Csak távirati stílusban utalok arra, hogy a XIX. század első felére vonatkozó folklorisztika-történetünk össze szokta mosni a korszakokat, műfajokat – és a külföldi távlatokat is. A népdalkeresésben Csokonai elveszett (?) népdalgyűjteménye, Pálóczi Horváth dal- és közmondásgyűjteménye, az evangélikus szuperintendens (!), Székács József szerbből készített fordításai (*Szerb népdalok és hősregék*, Pest, 1836), vagy megvalósulatlan nagy terve egy szláv népköltési antológiáról – mintha ugyanannak a táncnak a lépései lennének. Pedig már a fenti kottás gyűjtemények esetében is jól láthatjuk, hogy céljuk más, és más korszakból valók, mint a „népdal-felhívások” vagy a külföldnek szánt fordítások. A műfaji különbségek nyilvánvalóak, mégis érdemes ezt külön is hangsúlyozni.

Sokszor és tüzetesen leírták a magyar népmese gyűjtések és -közlések kezdeteit. Amint közismert, ennek igazi kezdeményezője Georg von Gaal volt, első eredménye pedig a *Märchen der Magyaren* (Bécs, 1822). Természetesen ez a munka is a Grimm testvérek német népmese kiadásának példáját követi, ám mára tudjuk, hogy nem maguk a német mesék hatottak rá, hanem főként a bécsi kongresszus idején Jakob Grimm által kiadott felszólítás, a *Wiener Rundbrief (Wiener Cirkularbrief)*²² – vagyis a bécsi környezet (ahol egyébként „mesebará-

20 Walter DEUTSCH, Gerlinde HOFER, *Die Volksmusiksammlung der Gesellschaft der Musikfreunde in Wien (Sonnleithner-Sammlung)*, 1. Teil, Wien, 1969 (Schriften zur Volksmusik, 2).

21 Ján KOLLÁR, *Národné zpievanky čili písně světské Slováků v Uhrách jak pospolitého lidu tak i vyšších stavů, sebrané od mnohých*, I–II, Budín, 1834–1835.

22 Több idevágó írásom mondanivalóját lásd: VOIGT Vilmos, *A magyar mese- és mondakutatás bécsi triász = V. V., Meseszó: Tanulmányok mesékről és mesekutatásról*, Bp., MTA–ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, 2007–2009, 98–102.

tok társasága” is működött) és a Grimm-mesék együttesen. Gaal műve ismert volt Magyarországon, ám magyar népmesekötetek kiadása csak 1848 után kezdődött.

Ugyancsak Gaal a tudományos magyar szóláskutatás, a parömiológia megteremtője. *Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen* kötete (Wien, 1830) kéziratos, mintegy négyezer példát tartalmazó gyűjteményéből csak a kezdő kötet, az „első ezer” proverbiumot bemutató könyv jelent meg, amely a német példákhoz ad párhuzamokat 1–4 nyelven. Évtizedeken át, talán praktikus érdeklődését követve összegezte jegyzeteit. Azonban itt közvetlenül nem volt minta Gaal előtt. A többnyelvű szótárak és „bölcsondás”-gyűjtemények ugyan mindmáig a parömiológia kedves gyermekei,²³ ám Gaal nem említett ilyen többnyelvű összeállítást. Valószínűleg nem is látott ilyent. E munkának más a háttere és ideológiája, mint a mesekiadásé: Gaal hasonló, gigantikus méretű kéziratos gyűjtése (pl. „idézetlexikon”, „rimlexikon”) jól társíthatók ehhez.

Gaalt rokoni kapcsolatok is összefűzik a „bécsi triász” másik két tagjával (Mednyánszky Alajos [Aloys] és Mailáth János [Johann]). 1808-ban Mailáth Gaal iskolatársa. 1817-ben Pozsonyban ismerik meg személyesen Josef Hormayr bárót, aki két hatalmas kiadványsorozatot szerkeszt *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* (1809-től), majd az ezt a tematikát népszerűbb formában képviselő *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* címmel (1811-től). Ebben történeti adatokat és történeti tárgyú szépirodalmat egyaránt közlétesz. A szerkesztés munkájában is döntő részük volt. Mednyánszky és Mailáth a meséket és a mondákat gyakran szabad előadásban közli, ki is találhatnak ilyeneket. Kisfaludy Sándor romantikus regéi is eljutnak e kiadványokba. Később Kisfaludy Károly is ismeri e kiadványokat.²⁴ Ily módon a „várromok romantikája” innen terjed tova. Még Vörösmarty műveiből is kimutathatjuk a „hormayri” előképeket. Már a két sorozat címe is azt jelzi, hogy a fentebb említett „történeti–statisztikai” ismertetések melléktermékeként jöttek létre, és bennük a „magyar” (leginkább felvidéki) tematika csak egy a sok közül. Ezeknél korábban hasonló regényes történetek láttak nyomdafestéket tirolai, majd morva, végül felvidéki mondaként. Ezek néha utánozzák is egymást. A XIX. század második felében magyarul közzétett történeti mondák között is megvan a németből fordítás. Benedek Elek ugyanúgy használt ilyen „történeti elbeszéléseket”, mint iskolai tankönyveink az utóbbi másfél évszázadban – sokszorosan

23 Lásd áttekintésemet: VOIGT Vilmos, *Georg von Gaal*, *Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen* (Wien, 1830): *A kéziratos hagyaték konkordancialistája = Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 3, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 341–361, 437–438.

24 Többször is foglalkoztam e témával, megfelelő nemzetközi kitekintéssel is, lásd: VOIGT Vilmos, *Reformkori mondák Magyarországon = V. V., A folklórtól a folklorizmusig: Történeti folklorisztikai tanulmányok*, Bp., Universitas, 2001, 133–145.

ismételve.²⁵ E „monda”-közlés nyilvánvalóan nemzetközi keretben érvényesül, ám ez megint más, mint az előbbieket esetében: eredetileg a külföld számára romantizálta Magyarországot.

Noha mind időben, mind célkitűzésben hasonlítanak a különböző magyar „népköltési műfaji” kutatások: ezek mégsem azonos jelenségek. „Reformkori” folklorisztikánk nem monolit, hanem sokrétű, egyes válfajait nem egybemosni, hanem éppen különbségükben is feltárni kellene.²⁶ Ami pedig a nemzetközi kapcsolatokat illeti, ez már Magyarország közjogi és földrajzi helyzetét tükrözi: ez nyilván osztrák és német volt, és még a francia, sőt olasz minták is a „bécsi kapun” át érkeztek hozzánk.

És éppen ezzel kapcsolatban még egy további megjegyzést is tennék. Az ilyen „néprajzi” témakörökben kölcsönösnek kellene lenni a figyelemnek. Nemcsak nekünk kellene kutatni például a német táncok, hangszerek nálunk elterjedését, hanem a határ túloldalán is. Ugyanígy a verbunkos, a csárdás meg a cimbalom története nemcsak hogy minket kell hogy érdekeljen, hanem az egész európai zene- és tánc történetet. Kiváló és nyitott kutatók munkáinak ellenére ez még mindig sokszor csak vágyálom.

Hogy ez mégis lehetséges, könnyű volt kipróbálnom. (Szomorú eredménnyel.)

A XX. századi osztrák néprajz legkiválóbb egyénisége, az univerzális tudású Leopold Schmidt (a bécsi egyetem néprajzprofesszora, az Osztrák Néprajzi Múzeum igazgatója) már egy fél évszázada közzétett egy számunkra igazán fontos könyvet *Burgenland felfedezése a Biedermeier korában* címmel.²⁷ A szerző abból indul ki, hogy az akkor még Nyugat-Magyarországhoz tartozó terület a bécsi kongresszus után afféle „Vadnyugat”-nak számított (nemcsak Bécsben, de főként ott), és több „utazó” egzotikus kíváncsiságtól vezetve merészkedett ide, az akkor még várfalakkal védett Burg biztonságot ígérő árnyékából. Köztük volt például a német „Volkskunde” atyja, Wilhelm Henrich Riehl is, aki itt látta „elevenben” az általa posztulált „Három S (*Sitte, Sippe, Sprache*)” keretében élő parasztokat. Másrészt a bánáti német költő, Lenau itt is megtalálta a számára oly ismeretes „pusztát”. Egyesek a „vad és durva” parasztok, mások a biedermeier „érzelmes és természetes élet” megnyilvánulásait fedezték fel (az akkor nem is így nevezett) Burgenlandban.

25 Gaál, Mailáth, Mednyánszky munkásságával foglalkozott Ujváry Zoltán, jó szemelvényekkel. Lásd a második kiadást: UJVÁRY Zoltán, *Magyar folklórtörténet I*, Debrecen, 2007 (Magyar néprajzi könyvtár), 75–122, illusztrációkkal.

26 KÓSA László és GULYÁS Judit már említett áttekintései általános képet adnak, nem térnek ki a különbségekre.

27 Leopold SCHMIDT, *Die Entdeckung des Burgenlandes im Biedermeier: Studien zur Geistesgeschichte und Volkskunde Ostösterreichs im 19. Jahrhundert*, Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum–Institut für wissenschaftliche und wirtschaftliche Erforschung des Neusiedler Sees, 1959 [1960] (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 25).

Természetesen megkíséreltem közismertté tenni Magyarországon Schmidt könyvének ezer adatát és kristálytisztá érvelését. Még németül is.²⁸ Semmi visszhangja nem volt. Sem magyar, sem osztrák kollégáim nem fedezték fel, hogy itt elsőrangú és önálló szemléletű leírásokat kapunk egy akkori magyarországi tájról. Azt nem is említem, hogy a „tények” ismeretlenek maradtak az egyébként igazán szorgos, közvetlenül nyugat-magyarországi kollégáim előtt.

És a biedermeier? Csakugyan így kell-e nevezni e szemléletet? Vagy csak a korszak praktikus, Bécsben használható neve ez, ami felcserélhető lenne, mondjuk „Metternich-korszak” vagy „Vormärz” megnevezésre? Alkalmam volt erről eszmét cserélni magával Leopold Schmidttel. Azt mondta: „Weder – noch. Aber wenn du pfeifst ein Volkslied – es treibt zuckerndes Biedermeier.”

Eddig többször is azt kellett leírunk: „nincs rá adatunk”. Szerencsére azonban olyan források is léteznek, amelyek kiegészíthetik a hiányokat. A már említett Sonnleithner-gyűjtemény „morvaországi” anyaga ugyanis máig fennmaradt, és hosszú évtizedek textológiai munkája után végre nyomtatásban is hozzáférhető.²⁹ Modern, és a régi anyagnak pontosan megfelelő kiadvány.

A majd 500 lapos könyv³⁰ munkálatait a brünni muzikológus professzor, Karel Vetterl (1898–1979) kezdte meg. Ő 1948-ban másolta le a Bécsben őrzött, idetartozó kéziratokat. Egyébként is a cseh és morva népdalok elsősorban zenei rendszerezésével foglalkozott. Több tízezer, gondosan csoportosított „morva népdal” jelent meg az utóbbi bő másfél évszázad során. A morva és sziléziai népdalok forráskiadványaival Vetterl többször is foglalkozott, egyik ilyen áttekintése lett a mostani kötet előszava. Befejezetlenül maradt írását a brünni folklórkutató, Olga Hrabalová egészítette ki, és a szövegkiadást ő hozta végső formába. A dalokhoz gondos filológiai kommentárt szerkesztettek. Az ehhez használt szakirodalom (majd 200 kiadvány) kitér a cseh, morva és szlovák párhuzamokra, s egészen a közelmúltig megjelent dal- és balladakiadványokat is idézi. Voltaképpen nincs a kötetben az osztrák vagy német dalpárhuzamokra vonatkozó rendszeres utalás, ám sokszor találó és érdekes párhuzamokat említenek. Magukat az egyes dalokat három nagy csoportra osztják, a cseh folklorisztikában megszokott társadalmi kategóriák szerint: *népi* és *népivé vált* – *félnépi* és *művészi* – *obszcén* dalok (*písň lidové a zlidovělé* – *písň pololidové a umělé* – *písň obscénní*). Ezen belül a ma szokásos műfaji elnevezéseket követik. Pl. szerelmi dal, táncdal és -zene, történe-

28 Lásd az újraközlést legutóbb: VOIGT Vilmos, *Burgenland felfedezése* = V. V., *Magyar, magyarországi és nemzetközi: Történeti folklorisztikai tanulmányok*, Bp., Universitas, 2004, 169–176.

29 Karel VETTERL, *Guberniální sbírka písni a instrumentální hudby z Moravy a Slezska z roku 1819 – k tisku připravila Olga Hrabalová*, Strážnice, Ústav lidové kultury, 1994.

30 A cseh és szlovák kutatók szóhasználatában a *písň* egyformán jelenti a szöveges és a dallamos „dalokat”. A következőkben a *dal* szót mi is ilyen tág értelemben használjuk.

ti és társadalmi témájú dalok stb. E fejezeteken belül tematikus, a kötet szerkesztők által kialakított (és a modern morva népdalkiadványok közzététele során kikristályosodott) beosztást találunk. A nagy kéziratanyagból összesen 331 dalt közölnek; a variánsokkal együtt ezek száma némileg több. Mindegyiknél jelöljük (ha tudják) a gyűjtés helyét és idejét, az eredeti kézirat jelzetét. A szövegeket pontos, ám a ma megszokott formában és helyesírással adják. Az első versszak fölé írták a modernizált kottát. Körülbelül azt a strofikus szedéstükröt használják, ami a magyar folklorisztikában is általános. A kötetben néhány hasonmás ékesen mutatja, hogy a rondírásos díszes kottáktól az olvashatatlan, macskakaparáshoz hasonló feljegyzésekig milyen sokrétű a szöveganyag. A helyesírás hol osztrák, hol cseh, hol lengyeles sziléziai. A dalokhoz magyarázatot adnak, felhívják a figyelmet a hasonló változatokra, mégpedig a modern kiadványokat is átnézve. Noha az ilyen utalás sosem lehet teljes, azt bizonyítja, hogy mindmáig hol és milyen gyakorisággal maradt meg az egykori dal. Egy-egy dalhoz általános értékelést is adhatnak. Megtartották az egykori előadásra vonatkozó feliratokat (*adagio, moderato, lamentosa* stb.). Ha a dal jellegét tartalmazzák a források (pl. tus a bor ivásakor, a menyasszony felköszöntésekor, jókívánások, a menyasszony kiadása, átvitele stb.), e megjelölések a dal szövege fölött találhatóak. A táncdaloknak rendszerint van tartalmi vagy formai megnevezése: *Švihák, Sedlák, Kalamajka, Hanáčka, Kozácký, Ländler, Polská, a kolóhoz való, a tanchoz való* stb.). Minthogy a dalok leírását két helyen (Bécsben és Brünnben) őrizték, nem egy, hanem két „helységmutató” következik a kötet végén. A brünni jegyzékben 138 helység neve fordul elő (minden rendszer nélkül sorolva ezeket fel: milyen dalokat gyűjtöttek ott). A bécsi jegyzékben 45 + 8 + 7 helységet soroltak fel, hasonló módon. Mindkét jegyzékből egyszerűen kereshetjük vissza az illető dalt a mostani publikációban. Külön jegyzék tartalmazza a máig ismert gyűjtők neveit. Ezután a gyűjteményben levő mintegy 40 német nyelvű dal szövegkezdését közlik; ezeket nem adták ki a mostani kötetben. Hasonló megoldást követtek, mint a cseh dalok esetében. Külön kis jegyzék adja a táncok és hangszeres dalok ilyen megnevezéseit. (Köztük három ’magyar’: „Ungrisch”, „Ungerisch” egy meg „verbunk”). A cseh dalkezdetek jegyzéke fejezi be a kötetet. Tanulságos, hogy a cigány vagy zsidó népköltészet elkerülte a figyelmet. (Magyarországon viszont a népzene, népdal, sőt a cigányokkal kapcsolatos ilyen alkotások úri körökben, akár egyenesen külföldön bemutatása ekkorra már megszokott, esetenként a magyarokénál korábban is.) Néhány hangulatkeltő képet is közöltek: Brünn egykori főteréről, díszes kéziratcímlapról, utcai képmutogatóról és tífőnyi hallgatóságáról, a kéziratok jellemző részeiről.

A jelzetekkel és adatokkal zsúfolt, többszörös mutatókban visszakereshető dalanyag ebben a kötetben sem minden egyes kéziratot vagy variánst tartalmazza, és az eredeti kéziratokra vonatozik. Az utóbbi jegyzékekből jól érthetjük, miért nem a „teljes” dalanyagot kívánták kiadni.

A modern zenei folklorisztika csúcsteljesítménye e kiadás. Szakmailag-filológiaiilag ugyanazokkal a problémákkal találkoztak a mostani sajtó alá rendezők, mint magyar kollégáik: kéziratolvasás, átírás, a versszakok dallamainak és szövegeinek közlés módja, a jegyzetekben a párhuzamok alapos feltüntetése. Számunkra azért is fontos, mivel nem a végeláthatatlanul gazdag német dalkincs tükrözi, hanem egy más nyelvű, kis etnikumét, és a morva-sziléziai anyag elég jól körülhatárolható területi és társadalmi közeget képvisel. Noha nyilvánvaló tény, mégis igazolva látjuk a kiadványból, milyen gazdag és eleven volt e korban a morva népzene és „félnépi” zene. Cseh és morva muzsikuskok ezrei működhettek az évszázadok során – és ennek egyik következménye volt, hogy igen magas a kottaértő közreműködők száma. (Nyilvánvaló, hogy több egyházi tisztségviselő örömmel vett részt a gyűjtésben. Az a benyomásom, hogy a morva vagy osztrák beamterek körében is több volt a zeneértő, mint nálunk.)

Noha szinte teljesen „egyforma” a mostani brünni kiadvány és a mai magyar kiadványok közlés módja – mégis „tanulhatunk” egymástól: ugyanarra a pontosságra és teljességre kell törekedni: nyilvánvaló, hogy ez a könyv joggal nevezhető „kritikai kiadásnak”. A brünni kötet anyaga csaknem fél évszázaddal korábbi, mint a mi hasonló kiadványainké. Az említett társadalomtörténeti szempont szerint ez a morva dalkincs nem a magyar „reformkor” dalvilágának felel meg, hanem a napóleoni háborúk utáni évtized aktuális zenéjének.

Most mégsem arra törekszem, hogy az egyes dallamoknak vagy szövegeknek a magyar folklórban fellelhető „rokonait” keressük. Inkább az egész dalanyagot kell áttekintenünk.³¹ Szerencsére az előszó tüzetesen elbeszéli a ránk maradt kéziratgyűjtemények történetét, ily módon egyedülálló adatokat találunk nemcsak a népdalok élete, hanem gyűjtése egykori mikéntjéről.

Amint már bemutattuk, 1819-ben készül el a pontosított kérdőív, amelyhez a gyűjtőmunkát a (Bécsi) Zenebarátok Társasága szervezte. Az így összegyűjtött anyagot ezért nevezik Bécsben *Sonnleithner-Sammlung*nak, Morvaországban viszont „Kormányzósági gyűjteménynek”: *Guberniální sbírka*. Az egyes osztrák tartományokban igazán különböző módon ment végbe (ha volt, vagy maradt ránk ilyen!) gyűjtés. Ezeket egyenként nem is tudjuk bemutatni. Érdekes tény, hogy a Ján Rittersberg által kiadott *České národní písň* (Prága, 1825) nem tesz említést a kérdőívről, noha alighanem ismerte ezt. Ezzel szemben a XIX. század végén megjelent nagyszabású morva népdalkiadványok rendre említik – noha nem ezt az anyagot adták ki. Wilhelm Schramm 1890-ben készítette az első jegyzéket a kéziratokról. A mindmáig legnagyobb morva népdalkutató, František Bartoš az 1819-es gyűjtés Brünnben meglevő anyagát 1895-ben a

31 Minthogy adatainkat a kötetből vesszük, a továbbiakban nem adunk egyenként hivatkozásokat és lábjegyzeteket.

brünni Museum Franciscumban tekintette át.³² A stájerországi, osztrák, illetve alsó-ausztriai stb. későbbi népdal-publikációk is hivatkoznak az „1819-es” gyűjteményekre. A XX. század elején az osztrák állam egy hatalmas, *A népdal Ausztriában* című kiadványt tervezett. Ennek volt egy morva „szervezőbizottsága”, amelyet a világhírű zeneszerzőként ismert Leoš Janáček vezetett, aki ekkor átnézte a Bécsben levő „1819-es morvaországi” anyagot. Beszámolójából tudjuk, hogy szinte kaotikusan sokféle dalanyag volt összegyűjtve: közte szlovák, illír, sőt olasz dalok is. Minthogy a „morva” kötet végre nyomtatásban kiadásának évtizedekig tartó munkálatai a szakemberek körében közismertek voltak, az 1960-as évek legvégén Jaroslav Markl röviden bemutatta a hasonló cseh népdalanyagot, illetve annak elágazásait. Ugyanekkor hívta fel a figyelmet Leopold Schmidt az osztrák anyagra.³³ (Talán felesleges megemlíteni, hogy hasonló szlovák gyűjtésről nem tudunk, mivel az akkori Magyarországra nem juttatták el a kérdőíveket.) A mostani kiadás készítői sem találtak valódi szlovák népdalokat a kéziratok között. Viszont az egyes dalok párhuzamainak felsorolásakor használták a szlovák folkloristák fontos munkáit.

A cseh gyűjtést, a cseh tartományban Kolovrat kormányzó már 1819 elején megindította. Kora tavasszal A. B. Mitrovský morvaországi kormányzó cselekedett hasonlóképpen. Minthogy a cseh kormányzat J. G. Meinert professzorhoz fordult, aki már korábban kiadott csehországi német dialektusban ismert népdalokat (*Alte deutsche Volkslieder in der Mundart des Kuhländchens*, Bécs, 1817 – értékes és régies dalanyag, ám a dallamok közlése nélkül), a morva gyűjtés szervezői is felvették vele a kapcsolatot. Főként a dalok kiválasztása, majd „letisztázása” volt a hivatalnokok számára nem mindennapi feladat. A Brünni hivatali szervezés komolyságát bizonyítja, hogy az első válaszok áprilistól számítva két héten belül (!) beérkeztek, és néhány hónapon belül, 1819 nyarára tekintélyes mennyiségű dalanyag gyűlt össze; novemberben gyakorlatilag befejeződött a munka. Ily módon időben „homogén” anyaggal számolhatunk. A beküldők megjegyzéseiből vagy a hivatalos mellékletekből akár életképeket is nyerhetünk.

Egy beküldő panasolja, hogy náluk az ötven évnél régebbi, hagyományos temetési énekek mindegyike megvan egy írott, *Slavíček* nevű „kancionálban”,

32 František BARTOŠ, *Zpráva o rukopisných sbírkách národních písní moravských z. r. 1819, chovaných ve Františkově museu v Brně*, Museum Franciscum Annales, 1895 (1896), 67–90.

33 Leopold SCHMIDT, 1819: *Zur Entstehungsgeschichte der Volksliedsammlung der Gesellschaft der Musikfreunde in Wien*, Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes, 18(1969), 1–9; LS, *Zur Bedeutung der österreichischen Volksliedsammlung von 1819* = Walter DEUTSCH, Gelinde HOFER, *Die Volksmusiksammlung der Gesellschaft der Musikfreunde in Wien*, Wien, 1969 (Schriften zur Volksmusik, 2), 11–21. Megemlíthetjük, hogy egy számunkra is érdekes újrakiadáshoz Schmidt egy külön kis füzetet is csatolt. Franz ZISKA, Julius Max SCHOTTY, *Österreichische Volkslieder mit ihren Singweisen*, Pesth, 1819 (Neudruck: Wien, 1969).

ami azonban neki nincs birtokában. Ezért csak a Mária Terézia császárnő emlékére készült énekeket tudja mellékelten beküldeni.³⁴ A feljegyzett dalokért nem szabad fizetni, ám a közreműködők később jutalmat kaphatnak. A tanítók ne a kocsmákban gyűjtsenek, ám a kormányzóság különleges kegyéből a dalokat szorgalmazó fiataloknak egyévi iskolapénzét elengedhetik.

Az egyes dalok művészi és társadalmi sajátosságait nem egyformán ítélték meg. Noha bizonyos különbségeket már a felhívás feltüntetett, a beérkezett anyag ennél is vegyesebb volt. Több községből is azt jelentették: náluk nincsenek népdalok. Esetleg csak a templomokban énekelt közismert dalokat említették. Másutt betlehemes és karácsonyi dalokat, temetési szólóénekeket és egyéb társasági zenét írtak le. Gyakran „kijavították” a dalokat.

Amikor elég dal összegyűlt, megkezdték ezek rendezését. Két példányban készítettek tisztázatot, az egyiket a bécsi Gesellschaft számára, a másikat az akkor nemrég alapított brünni Museum Franciscum számára. Egy ilyen, a szó szoros értelmében ezernyi dal-adatot tartalmazó gyűjtemény esetében nem csoda, hogy van olyan szöveg, amely csak Bécsben, vagy csak Brünnben maradt fenn. Olykor mindkét példányt csak Brünnben őrizték meg. Templomokban és egyéb helyen is maradtak fenn ilyen dalok, még a brünni állami levéltárban is. Régebbi kéziratokat is átküldtek, például egy 30 dalt tartalmazó, még 1804-ben elkészített přerovi gyűjteményt. Néhány helyen közvetlenül a bécsi Gesellschafttal álltak a javasolt levelezésben. (Ami többek között azt is jelzi, hogy a bécsi társaság ismeretségi köre nemcsak a császárvárosra korlátozódott.)

1819. tél kezdetéig mintegy ezer (!) morvaországi dalt írtak össze. (Ma 1174 dal adatait ismerjük.) Érdemes megemlíteni, hogy a hasonló cseh gyűjteményben 400, legfeljebb 700 adat lehetett, az alsó-ausztriai gyűjteményben pedig 440 darab. Természetesen azt, hogy mi számított „egy” dalszövegnek, közismerten nehéz eldönteni. Van, ahol 12 különböző szöveg is kapcsolódhat egyazon dallamhoz, és ezeket különböző hangszereken (köztük a dudán) adhatták elő. Egyrészt a variánsok hol igen közeli, hol távoliak voltak, másrészt ugyanahhoz a dalhoz egészen különböző strófákat is kapcsolhattak. Szerencsés módon a területenkénti adateloszlás meglehetősen egyenletes: Nyugat-Morvaországból 42%, a hanák területről 49% és Morva-Sziléziából 9% a küldemények aránya. 27 morva és 12 sziléziai gyűjtőt név szerint tudunk azonosítani. Több esetben kiderül, hogy (a kérdőív szellemében) főként a régebbi dalokat írtak össze. Ha – olykor – erre pontosabb hivatkozást találunk, az 1770-es évekig tekinthetünk vissza. Ám jóval régebbi forrásokat is ismertek, mint amilyen Jakub Kunvald 1576-os kancionáléja, amely természetesen egészen más zenét tartalmaz: a cseh testvérek egyházi zenéjét. Az utókor az olyan különleges adatoknak igazán örül,

34 Érdemes volna megtudni, hogy ezek az emlékdalok csak ott léteztek-e, vagy hivatalos ünnephez csatolva Magyarországon is felhangozhattak?

mint a népdalok között F. V. Tuček tenorénekes és kórusvezető (1755–1820) *Az izzákos férj* című cseh „operájából” vett *Dobře se mám, nic nedělam* (Jól megy sorom, semmi bajom) basszusária, amely falusi énekként 1775 körülre datálható, amikor is Szent Cecília tiszteletére (!) énekelték a dallamot. (A dal és dallam tanulságos története a mostani kiadás 316. darabjához írott jegyzetekben olvasható.) Ebben a korban bontakozik ki a nálunk bécsi változatában ismert „dalgáték” (*Singspiel*), amelybe közkedvelt dalokat illesztettek – másrészt az itteni „slágerek” hamar felbukkantak a népies dalok között. Néhány összeíró a kérdőív értelmében felsorolja a megfelelő tánc-alkalmakat is. Külön is fontos tény, hogy éppen néhány gazdagabb gyűjtemény egymással szinte szomszédos falvakból való. (Mint Jan Augustin Čzok küldeménye Telčtől nyugatra, Mrákotínból, Jan Fryček küldeménye Telčtől délre, Nová Říše községéből.) Így lehetővé válik a repertoárok arányainak bizonyos mikroanalízise is. Egyébként kimeríthetetlen és sokrétű ez a dalrepertoár. A telči káplán például leírta a latin nyelvű *Rythmi patriotici* cseh verses fordítását. Személyes ismerőse volt az említett Čzok, aki például „szerelmeslevelet” is közzétett a dalok között: *Dej známost, syneču, jak se máš* (Tudassad, fiacskám, hogy megy sorod?). Tanulságos megemlíteni, hogy később a világhírű zeneszerző, Leoš Janáček közli e dalt a maga „szerelmes népdal”-antológiájában (*Moravské písně milostné*. Praha, 1930–1936). Az *Ave Maria* több gyűjtő anyagában is megtalálható. A beküldött anyagban megtaláljuk a magasabb tánczene példáit is (pl. *Menuet de Anno 1749*), ami azt jelzi – akárcsak a korabeli magyar gyűjteményekben –, hogy e társadalmilag meglevő különbségek a dalkéziratokban csak bizonyos fókig érvényesültek. A XIX. század első évtizedeiben mind morva, mind magyar földön igazán egymás mellett éltek a régies és újabb népdalok, a sokféle zenéjű vallásos népénekek, a sokféle tánchoz való dallamok. A „népivé vált” (folklorizálódott) „félnépi” és hasonló szövegek egymástól megkülönböztetése inkább az utókor folklórkutatóinak, mint az ilyen dalokat is előadó „nép” számára voltak fontosak. Néhány, eredetileg operett-részletet is összegyűjtöttek, mégpedig egyszerűsített formában és *hanák* dialektusban. Világi és vallási paródiák, szatirikus dalok, asszonycsúfolók is előkerültek, mind a szöveget, mind a dallamot tekintve. Balladák, regruta- és katonadalok is találhatóak. Szerencsés módon a beküldött dalok között voltak szabadszájúak és erotikusak is. A mostani kiadás harmadik fejezetébe ezek közül 12 darabot tudtak felvenni, a 319–331. számokon. Legtöbbjük egyszerű, sőt suta. Közülük a 323. számú címe *Ungrisch*, de a szöveg cigányokat említ. Különös a záró darab (331. számon). Tíz versszakban a kórus és a szóló váltogatják egymást, mint egy doboló felvonulásban. A kezdet ezért „Bumm, bumm, bumm” (pontosabban: *Pum, pum, pum*). Egy erotikusnak nevezhető pársoros strófa előbb cseh, majd német, horvát, cigány, zsidó, latin, olasz, francia, morva és hanák nyelvű verziókban követi egymást – ezek nem valódi szövegek, inkább csak a nyelveket utánozzák. A gyűjtő (Anton Rossmann) megjegyzi, hogy ezt az

„ősregi” dalt Brünn és Olmütz környékén szinte minden vidám összejövetelel énekelik.

Mára úgy tudjuk, összesen 1174 dalt gyűjtöttek, közülük 555 világi dal, 87 művészi és hangszeres, 323 vallásos dal volt. A most ki nem adott német dalok között ugyanitt 58 világi, 106 vallásos ének, 45 hangszeres dallam volt. 206 cseh dalt gyűjtöttek (186 világi, 5 vallásos dalt). Nem gyűjtöttek szlovák, cigány, zsidó dalokat, noha ezek meglétéről a gyűjtők is tudhattak. Felsorolásokban elő is került a „cigány” vagy „zsidó” megnevezés. Az „Ungrisch” a táncrea vonatkozik. A morva népdalok maguk is említik a más csoportokat, mint a cigányokat és zsidókat. Morva nyelvű a 74. számon kiadott népszerű táncdal: *Šla židovka vedle kramu / koupila si marcipánu* (Boltba ment a zsidó lány, / vett magának marcipányt). A csúfondáros háromstrófás versikéhez a gyűjtő azt írja: „régizsidó dal”.

Ezek a számadatok sokféle módon értelmezhetők. Mivel bürokratikus, állami feladatot hajtottak végre, a mintegy száz helyről „átlagban” 10–12 dalt írtak le. Ez is tartalmazhat fontos és jellemző dalokat, ám egy-egy község repertoárjára ebből aligha következtethetünk. Szerencsére több esetben is körülbelül 40 dalt küldtek be. Rendszerint ugyanaz az érdeklődő válaszadó írt össze viszonylag több dalt. Természetesen ez sem ad teljes repertoárt, ám ilyen esetben a sorrendjük és a műfajok rangsora már tanulságos lehet, és az egyes dalok különböző kedveltségére következtethetünk. Sajnos a Bécsben őrzött dalok közül 50 esetben nincs feltüntetve a gyűjtés helyszíne.

A mostani kiadás „szélességében” mutatta be a dalkincset. „Mélységben” nem a mostani kiadás – végül is antológia –, hanem maguk a régi kéziratok szolgálhatnak forrásul. Maguk az egyes dallamok és szövegek egyébként is érdekelhetik a párhuzamkereső magyar népzene kutatókat; ennek szempontjairól Tari Lujza ad számot következő írásában. Most azonban más szempontból hívtuk fel rájuk a figyelmet.

A mostani kiadás előszava azt is bemutatja, mit tudott az utókor e gyűjteményről és hogyan értékelte azt. Volt aki teljesen haszontalannak és használhatatlannak tartotta. Mások a sokrétűségtől riadtak vissza, vagy éppenséggel ezt dicsérték. Többen gondoltak kiadására. Ezek közül a legkomolyabb kísérlet 1913-ban történt, végül is eredménytelenül. Több későbbi morva népdalkiadás merített e gyűjteményből: összesen mintegy 201 világi és 44 egyházi dalt. A mostani kiadás gyakorlatilag csak a világi dalok közül válogatott. Így is csak örülhetünk annak, hogy az „1819-es morvaországi” dalanyag fele most már hozzáférhető.

Szinte minden dalcsoporthoz lenne hozzáfűzhető megjegyzésünk: miben egyezik, miben különbözik ez az egykorú magyar „népdaloktól”?

Például a katona- és regrutadalok, (betyár)balladák esetében ez a társadalmi-történeti különbségek miatt nyilvánvaló. A „történeti ellenség” itt a porosz, aki el akarja ragadni Ausztriától Sziléziát. Több ilyen dal ponyvai eredetű. Különös

változatok is előfordulnak, mint például a mostani kiadás 280. dala. A 15 strófás költemény *Recitativo* jelöléssel latin betétes morva nyelvű strófa, s a katonának állt fiatalembert mutatja be. Ezután 15 versszak *Aria* címmel a különböző európai népek katonáinak jellemvonásait sorolja fel. A hanák vidék is mindenek felett áll, helyégeit pedig ótestamentumi városokkal írja le, az eljövő messiási béke reményében.

Noha tudjuk, hogy milyen gazdag a cseh és morva világi és vallásos ponyvairodalom – igen kevés ilyen dalt közöltek. Ezt a kiadók sem taglalják.

A felhívásban szereplő „nemzeti himnuszt” sem közöltek. A XIX. század elején minden német állam(ocská)nak megvolt a maga „királyhimnusza” és „néphimnusza”. Hogy morva földön volt-e ilyen és milyen nyelven, csak találgathatjuk.

Mindezek után arra a kérdésre is válaszolnunk kell, mennyiben „hiteles” ez a morva dalanyag? Biztosan nem hamisítvány, bár az is valószínű, hogy emlékezetből írták le, ami az egyszerűsítést, a variánsokban a változtatást is lehetővé tette. A dallamok leírása akkor sem volt egyszerű, általában hangszeres előadásra transzponálták az ismert melódiákat. A tematikus és műfaji sokrétűség jól megfigyelhető, megfelel a kor dalhasználatának. Minthogy a mostani kiadás a ránk maradt iratok alapján készült válogatás, a kiválóan felkészült zenefolkloristák nyilván a „legjobb” darabokat válogatták ki. Hogy mennyiben tükrözheti ez a korabeli „repertoárt”, illetve a társadalom különböző rétegeihez vagy csoportjaihoz kapcsolódást, már említettük. Általában azt ismételtük, hogy nem egy-egy dal vizsgálata, hanem *az egész anyag áttekintése* fontos a magyar kutatás számára is. Ebből a korból már vannak magyar dalfeljegyzések (még kottákkal is). Hogy köztük mennyi volt már korábban „népdal”, mikor terjedt el a „nép” körében, megjelenik-e majd a későbbi, mindenki által „népdalnak” minősített gyűjteményekben és kiadványokban, külön vizsgálat révén lehet megállapítani. Azonban ezekből is nemcsak az egyes dalok, hanem a gyűjtemények egésze kínál lehetőséget a morva–magyar összevetésre – sőt akár e korszakban más (pl. osztrák) párhuzamok felismerésére.

A könyvet lapozva otthon is érezzük magunkat, meg nem is. Egy csodálatos *Guckkästchen* segítségével bepillantunk ezer dal világába, abból a korból, amikor nálunk éppen hogy megindult a népdalok gyűjtése. Egy kicsit irigykedünk: miért nem volt nálunk is hasonló gyűjtés, mondjuk a nádor irányításával? És noha minden nép dalkincse egyformán fontos, azért az az ember benyomása, ebben az időben a morva falvakban többen énekelhettek, többen ismerhették a kottát, mint nálunk.